

Ірина КАНЕВСЬКА
(Київ, Україна)

УДК 94. (437 + 477). 316. О. І. Бочковський /1885–1939/

**Ольгерд Іполит Бочковський
(1885–1939) – чесько-український
науковець, публіцист, громадсько-
політичний діяч**

3 вересня 2010 р. у м. Долинська Кіровоградської області було урочисто відкрито меморіальну дошку-барельєф на честь 125-річчя одного з провідних європейських фахівців із теорії нації та національних відносин, журналіста, публіциста і громадського діяча Ольгерда Іполита Бочковського. Дошку встановлено на будівлі музею історії Долинського району. Ініціатива та організація увічнення пам'яті вченого належить завідувачу фондами музею В. Г. Маруценко, якого підтримала місцева громада та допомогла зібрати кошти. Автор дошки – відомий на Кіровоградщині скульптор В. В. Френчко.

Ольгерд Іполит Бочковський належить до числа тих науковців і громадсько-політичних діячів початку і середини ХХ століття, діяльність яких замовчувалася у радянські часи. Його політичні переконання і наукові погляди не вписувалися у стандарти офіційної влади, а тому на дослідження життя, діяльності та творчої спадщини вченого на довгий час було накладено табу. В сучасних умовах з'явилася можливість на основі ретельного опрацювання вітчизняних та іноземних архівні фондів і бібліотечних зібрань створити повну наукову біографію вченого.

Перші роботи, присвячені О. Бочковському, з'явилися ще за його життя. Основну увагу чеські та українські дослідники того періоду приділяли критичному аналізу наукового доробку вченого. У формі рецензій своє ставлення до його праць у різні часи висловили А. Черни [1, с. 50], В. Харват [2, с. 535–536], В. Дорошенко [3, арк. 8] та інші. “Не можна не поставитися з повним признанням до тої у високій мірі корисної і потрібної справи, яку здійснив... автор [О. Бочковський – І. К.], давши українському громадянству цю книжку [4, с. 27–

28]”, – писав український громадський діяч В. Садовський, оцінюючи дослідження Ольгерда Аполлоновича про Т. Масарика. Українські тогочасні часописи, газети та журнали часто докладно інформували про наукову та громадсько-просвітницьку діяльність О. Бочковського у контексті розвитку українського емігрантського руху в різних країнах світу. Серед них переважають невеличкі публікації та повідомлення про подію з коротким викладом і аналізом виступу або лекції вченого. За спогадами сучасників (1930 р.) науковець був: “Релятивно молодий ще чоловік, середнього зросту, з гарними замисленими очима, професор Бочковський вже одним своїм зовнішнім виглядом викликає до себе симпатію. Ця симпатія ще більше збільшується у процесі розмови з ним. Він просто зачаровує співбесідника своєю коректністю, простотою і особливою щирістю та сердечністю. А разом з тим відразу дає себе відчувати його висока інтелігентність, глибока ерудиція та надзвичайна ясність думки. Це тип справжнього європейського ученого в найліпшому розумінні цього слова. За шляхетною достойною скромністю в кожному реченні його чуте стійкість і тверде переконання в проголошуваних ним засадах, смілість і щирі правдивість. Професор Бочковський всім живо цікавиться, про все має свою викристалізовану думку. Коли говорить — слухав би його безконечно. Це енциклопедія знання. А його добірні літературна мова впливає на слухача як музика [5, арк. 198]”. Однак після смерті ім’я науковця на довгий час було забуто.

З другої половини 1990-х рр. в Україні з’явилися статті та дослідження, що торкалися окремих періодів життя і діяльності О. Бочковського. Однією з перших на постать науковця звернула увагу українська дослідниця К. Шудря. Вона підготувала до видання текст його праці “Вступ до націології”, написавши вступну статтю “Ольгерт Бочковський як націолог” [6, с. 3–6] та підготувавши першу бібліографію праць О. Бочковського, що має 70 позицій [6, с. 133–137]. Книга стала першим кроком у перевиданні творчої спадщини науковця в Україні.

Першою про його життєвий шлях написала Л. Хосяїнова, науковець Кіровоградського літературно-меморіального музею ім. І. Карпенка-Карого. Авторці на основі матеріалів Державного архіву Кіровоградської області вдалося розкрити елісаветградський період життя вченого, зокрема встановити точну дату його народження [7]. Серед матеріалів, що найбільш відповідають тематичним лініям на-

шого дослідження і присвячені постаті О. Бочковського, слід назвати статті професора В. Панченка [8]. Сучасними науковцями також зроблені перші кроки в дослідженні та введенні до наукового обігу творчої спадщини науковця [9]. Історики почали дедалі активніше звертатися до праць Ольгерда Аполлоновича, що присвячені діяльності, а також теоретичним поглядам чеського вченого Т. Масарика [10]. Загалом же у науковій літературі приділялась недостатньо увага вивченню постаті О. Бочковського, хоча й є історичні дослідження, в яких фрагментарно розкриваються різні аспекти наукової та громадсько-політичної діяльності вченого.

Ольгерд Бочковський залишив по собі велику творчу спадщину, що відображає світові націоналогічні процеси, рецепції розвитку української нації зокрема, та різноманітні сторони політичного, громадського та наукового життя протягом 1905–1939 рр. Він автор понад 500 наукових праць, газетних та журнальних кореспонденцій, публіцистичних статей та інших публікацій.

Основними його опублікованими працями є: “Українське питання” (1910 р.), “Поневолені народи царської імперії, їх національне відродження та автономне прямування” (1916 р.), “Національна справа: статті про національне питання в зв’язку з сучасною війною” (1918 р.), “Націологія і націографія” (1923 р.), “Боротьба народів за національне визволення” (1932 р.), “Вступ до націології” (1934 р.), “Наука про націю та її життя” (1939 р.).

Народився Ольгерд Іполит Аполлонович Бочковський 1 березня 1885 р. на станції Долинська Херсонської губернії (сучасна – Кіровоградська область), у родині службовця залізниці. Його батько Аполлон Бочковський мав польські корені, мати Ганна Раєцька походила з литовського роду. Сім’я дотримувалася римсько-католицького віросповідання. У 1903 р. закінчив Єлисаветградське реальне училище та протягом наступних двох років навчався на економічному відділенні Петроградської Політехніки та Лісного інституту Санкт-Петербурга. Будучи студентом, О. Бочковський захопився ідеями революції та через свої уподобання не зміг продовжувати навчання. Від’їжджаючи наприкінці 1905 р. до Кракова, він усвідомлював, що більше не повернеться в Росію. У планах молодого емігранта був переїзд до Парижа, за його словами, “тодішньої революційної Мекки для всіх тих, хто мусів тікати від безпросвітньої столипінської реакції [11, с. 121]”. Однак до Франції юний революціонер не дістався, оскільки місцем

постійного осідку обрав чеські землі, які на той час входили до складу Австро-Угорської імперії. У Празі Ольгерд Аполлонович опинився у січні 1906 р. [12].

Основними засобами інтегрування до тогочасного австрійсько-чеського суспільства для молодого емігранта стали мова й освіта. З першим особливих перешкод не було. Схильність до гуманітарних наук, особливо до вивчення мов, простежується ще з періоду навчання О. Бочковського в Єлісаветградському реальному училищі (він досконало володів французькою, німецькою, латиною). Освіту він продовжив у елітному науковому закладі Праги, відвідуючи протягом 1906–1909 рр. студії та лекції на філософському факультеті Карлового університету.

У перші роки перебування молодого емігранта у Празі переважало спілкування з польським товариством [13, с. 164]. Однак фактично до кінця першого десятиліття ХХ ст. його громадсько-політична активність не мала чітко вираженої національної приналежності та мала переважно антиросійський, точніше антиімперський характер. Таке ставлення до колишньої країни проживання він пояснював у своїх спогадах, відзначаючи: “Європа з молодих років була моєю духовною батьківщиною. Я ніколи не поділяв ні слов’янського, ні революційного месіянізму Росії. З московської в’язниці царату я тікав в Європу немов додому [11, с. 22]”. У середовищі студентської молоді Карлового університету виділялася група прихильників соціально-демократичного руху, які поряд з навчанням займалися політико-організаційною діяльністю. Власне до цієї групи приєднався і Ольгерд Аполлонович зі своїм другом Л. Ганкевичем. Вони брали активну участь у громадських заходах русофільського спрямування, де прагнули пояснити політичну та соціальну ситуацію у країні колишнього поселення. Ці дії мали на меті пробудити у чеському середовищі, що ідеалізувало Росію, критичне ставлення до неї. Однією із найяскравіших в біографії О. Бочковського була лекція доктора Д. М. Вергуна, про яку він згодом підготував статтю для київської газети “Рада” [14, с. 1–2] та докладно описав у своїх спогадах [11, с. 22].

Кардинальні зміни у житті молодого емігранта відбулися після особистого знайомства у 1908 р. з видатним чеським ученим і політиком Томашем Гаррігом Масариком. Саме під його впливом О. Бочковський обрав націоналістичні студії як напрям своєї публіцистичної діяльності та вирішив займатися науковою роботою, запозичивши

техніку праці свого чеського вчителя. Про першу зустріч з чеським ученим О. Бочковський писав: “Професор Масарик мешкав тоді у затишній вулиці за Влтавою під Градчанами. Прийняв він мене привітливо у своєму кабінеті-бібліотеці. Все було тут скромно. Скрізь панувала книга, але також лад. Не було того славетного професорського непорядку. Навпаки, задивлювала впрост якась майже програмова систематичність у всьому. Систематичність жива і реальна... Професор Масарик нікого не забував. Він не знав того, щоб я назвав би формальним бюрократичним відношенням до людини. До нього міг прийти кожний і з приводу будь-якої справи: громадської чи особистої... Ніхто і ніколи не виходив від нього з порожньою душею, або із зневіреним серцем. Кожного він уважно вислухав і кожному по змозі дав щирі поради. Іронія, глум в таких випадках були для нього чимсь чужим, хоч як би не були безглуздими іноді бажання чи справи прохача [11, с. 23–24]”. Спілкування з Т. Масариком допомогло О. Бочковському сформувати навиків самостійної роботи, виробити власну методіку дослідження. У своїх спогадах він відверто зазначив, що методологію наукової діяльності “засвоїв, переробивши відповідно своїм потребам та завданням [15, с. 10]” від чеського вченого. Предметом наукових досліджень О. Бочковський обрав національні рухи та проблематику національного питання. У центрі його уваги, перш за все, приклад чеського національного відродження. Другою країною дослідження стала Фінляндія, що, на думку вченого, була осередком зразкового національно-визвольного руху. Знання близько двадцяти мов європейських народів (серед них і такі рідкісні як кельтська, грузинська) у поєднанні з глибокою ерудицією та феноменальною пам’яттю дали йому можливість всебічно вивчати за першоджерелами його улюблену проблему національних рухів серед недержавних народів.

Свою наукову кар’єру О. Бочковський розпочав з публіцистичної та журналістської діяльності, що на довгі роки стала стабільним заробітком. У цій галузі він одразу виявив неабиякі свої здібності. У 22 роки Ольгерд Бочковський написав першу аналітичну статтю “*Ruské politické strany a skupiny*” (“Російські політичні партії та об’єднання”). Празький журнал “*Slovanský Přehled*” (“Слов’янський Огляд”) умістив її у чотирьох номерах [16]. Протягом 1907–1914 рр. у цьому ж виданні з’явилися декілька його досліджень, в яких аналізувалося становище української, польської та фінської націй у Російській імперії. Його матеріали виходили як під власним прізвищем (Boczowski

H[ipolyt], пізніше – Vočkovskij O[lgerd] I[polit]), так і під криптонімами Н. В., В., О. Б., І. Б., Н. В-ї, Н. В-кий, –cz–, cz, –ov, ski. та рідше –b–, –h–. Ці псевдоніми використовувалися ним й в інших виданнях. Фактично у журналі “Slovanský Přehled”, який сучасники відносили до числа прогресивних, сформувався практичний досвід Ольгерда Бочковського як публіциста і науковця, дослідника і журналіста.

Починаючи з 1908 р., його статті виходили у чеських журналах, що торкалися східноєвропейських справ та українських зокрема, а саме: “Naša Doba”, “Akademia”, “Časopis českoho muzea”, “Volna myšlenka”, “Pravo Lidu”, “Čas”. З українських видань з цього ж періоду був кореспондентом київської газети “Рада” та львівського часопису “Економіст”; з російських – співробітник видань “Вестник Европы”, “Товариць”, “Утро Росії”; з польських – краківського “Крутыка” та “Mys’l niepodległa” [3, арк. 27]. Протягом 1908–1909 р. О. Бочковський також підготував переклад чеською мовою творів Михайла Коцюбинського. Остаточна версія книги під назвою “Z hlubin duše” (“З глибин душі”) була видана у 1910 р. чеською спілкою “Česka Expedice” з передмовою Ольгерда Аполлоновича про Михайла Коцюбинського, аналізом його творів та ролі у сучасній українській літературі [17, с. 108].

Дебют О. Бочковського як дослідника національного питання відбувся у 1910 році, коли побачила світ його праця чеською мовою “Українське питання” (“Ukrajinská otázka”) [18]. Дослідження стало результатом багаторічної праці та свідченням переходу автора від суто журналістської до наукової діяльності. Її особливістю був узагальнюючий характер, автор об’єднав попередні розвідки, опубліковані у різних часописах та журналах. Назва брошури не випадкова та підібрана за аналогією до роботи Т. Масарика “Česká otázka” (“Чеське питання”) 1894 року. Свідчення цього збереглися у спогадах О. Бочковського: “Česká otázka” – була, отже, для мене увертурою до дослідження поневолених народів взагалі, а зокрема – на сході Європи... Таким чином, під впливом проф. Масарика та у зв’язку з студіюванням його чехознавчих праць, повстала моя розвідка, присвячена спеціально українському питанню та аналізу українського національного відродження [11, с. 25]”. Протягом наступних років вийшли його книжки “Фінляндія та фінляндське питання” (1910 р.), “Из истории возрождения Украинского народа” та “Про слов’янські взаємовідносини” (1912 р.). Протягом 1913 р. О. Бочковський готував

матеріали для московського журналу “Украинская жизнь”, що редагувався С. Петлюрою.

У період навчання у Карловому університеті та роботи над перекладами українських літературних творів О. Бочковський поступово приходить до українства. Незважаючи на те, що у дитинстві він отримав польське виховання (батько мав польське коріння, мати походила з литовського роду), а його сім'я дотримувалася римсько-католицького віросповідання (молодший брат залишився у Польщі і став католицьким священиком), Ольгерд Аполлонович самоідентифікував себе як українця. Важливу роль у цьому відіграли письменник М. Коцюбинський та професор Т.Г. Масарик. Під впливом творів першого він “українізувався”, другий був учителем, другом і зразком для наслідування. Не останню роль у становленні свідомого патріота відіграла також українська студентська громада Карлового університету, в діяльності якої він – емігрант з російським підданством – брав активну участь.

Важливим чинником у процесі національного самоусвідомлення майбутнього науковця була українська мова. Вона стала засобом ідентифікації для Ольгерда Аполлоновича. Пізніше у своїх працях з націоналії він відводив їй центральне місце в об'єднанні та кристалізації нації в суцільну громадянську спільноту [19, с. 71]. Знайомство з українською мовою та бажання вивчити її з'явилося в нього після знайомства з літературними творами М. Коцюбинського. Свій перший лист до письменника від 23 листопада 1909 р. О. Бочковський закінчує вибаченням: “за дуже негарну українську мову, але я сам не українець та недавно лише пізнав Вашу мову [20, с. 87]”. За відносно короткий час йому вдалося вивчити мову. Варто зазначити, що більшість наукових праць та статей Ольгерда Аполлоновича написані українською та чеською мовами. Ним же було зроблено переклади багатьох робіт іноземних авторів, наприклад, творів чеського вченого Т. Г. Масарика, датського дослідника А. В. Крауса тощо.

Загалом, незважаючи на перевагу польських впливів у вихованні, О. Бочковський свідомо обрав українську мову як рідну, а українську науку як сферу діяльності. Україна стала його Батьківщиною. Слід сказати, що його особистісне становлення як українського патріота відбувалося поза етнічними межами України і тривало кілька років. На початок Першої світової війни він мав власні чіткі переконання та позицію поборника української справи. Цікавим є також той факт, що

у графі “přislušnost” (приналежність) або пізніше “národnost” (національність) у його паспорті вказана “ukrajinská” (українська) [21, Doc. 25, 27]. Ця ж тенденція збереглася й у пізніших нансенівських документах [21, Doc. 42, 47].

З початком Першої світової війни прийшли зміни й у життя О. Бочковського. 9 серпня 1914 р. його, як підданого Росії, було заарештовано австрійською поліцією [21, Doc. 22]. Під час обшуку помешкання було вилучено книжки, робочі документи та особисте листування. За визначенням самого вченого, дещо з тих матеріалів мало компрометуючий характер [15, с. 10]. Це, безперечно, вплинуло на його долю, бо через кілька днів празького арешту він опинився у військовому гарнізоні міста Хеб, де тимчасово утримували політичних емігрантів. Військове керівництво планувало переправити ув’язнених на територію Угорщини, де вони мали залишатися у фортеці Арад до завершення воєнних дій. За Ольгерда Аполлоновича заступився Т. Масарик. Завдяки втручання авторитетного чеського громадсько-політичного діяча його не вислали за межі чеських земель, хоча й інтернували на німецько-чеському кордоні фактично до кінця 1918 р.

Однак незважаючи на певну ізоляцію, О. Бочковський продовжував активну науково-дослідну та публіцистичну діяльність. Головну увагу він зосередив на розвитку світових подій, їхній ролі для національного визволення бездержавних народів. Ольгерда Аполлоновича цікавила Перша світова війна з націоналістичного погляду. На його думку, ця подія стала висхідним моментом для відліку періоду історії Європи нового часу. Він називав її сигналом для поневолених народів, процесом народження і творення контурів майбутніх міжнародних і суспільних відносин. Учений писав: “Світова війна [Перша світова війна – І. К.] була добою об’єднання і порозуміння між поневоленими народами [6, с. 37]”.

Фактично за період 1908–1918 рр. сформувалися характерні риси науково-публіцистичних робіт О. Бочковського. Більшість з них мають певну схожість у назвах. Автор розробляв кілька основних тем і час від часу повертався до них. Таким чином, праці та статті поповнювалися новим матеріалом, додавалися нові джерела та література, аналізувалися події. По-друге, серед творів цих років переважали невеликі за розмірами, адже видавати та продавати їх було простіше з фінансових міркувань. Крім того, це був свідомий вибір Ольгерда Аполлоновича. Таку свою точку зору він пояснив в одному з пізніших

листів до свого приятеля тим, що “сьогоднішній читач не радо читає довгі річи... воліє чогось коротенького [22, арк. 142]”. Автор наголошував на інформаційно-просвітницьких моментах своїх праць, вважав за необхідне давати актуальні знання і чітку орієнтацію у поданому матеріалі. Для нього важливо було донести думку до якомога більшого числа людей, використовуючи доступну і живу мову. У 1918 р. віденський часопис “Вістник політики, літератури й життя” видав низку статей О. Бочковського під заголовком “Національна справа (уваги на часі у зв’язку з війною)” [23, дос. 1]. У дослідженні автор виклав свої теоретичні дослідження національного питання та національно-визвольної боротьби народів. Тоді ж уперше автором було використано сам термін “націологія” та розпочато багатолітню наукову роботу над розробкою теорії націології.

Активна політична діяльність Ольгерда Бочковського стала можливою в результаті суспільно-політичних змін в Австро-Угорській імперії, до складу якої входили чеські землі. Основною подією стало проголошення 28 жовтня 1918 р. самостійності Чехо-Словацької Республіки. Учений взяв на себе організацію українського представництва на чехо-словацькій території [24, с. 19]. Офіційно Надзвичайна дипломатична місія УНР розпочала своє функціонування 19 січня 1919 р. під керівництвом М. Славінського. Незважаючи на визначальну роль у створенні дипмісії УНР, О. Бочковський не прагнув до керівних посад. Йому були чужими владолубство, корисливість чи хвороблива амбітність. Він узявся виконувати те, що було йому близьким – зайнявся підготовкою різнопланових інформаційних матеріалів. Особливо важливою була його роль перекладача всієї дипломатичної документації та міждержавних звернень. Спочатку він працював керівником пресового відділу, а згодом його призначили аташе Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Празі [25, с. 223]. У тому ж році науковець, за фінансової підтримки дипломатичної місії УНР, створив у Празі українсько-чеське видавництво “Всесвіт” і став його редактором. Основним проектом, що реалізовувався протягом двох років, стала акція під назвою “Poznejme Ukrajinu” (“Пізнаймо Україну”). Її завданням було поширення знань про Україну, ознайомлення з українською справою та сприяння налагодженню чесько-українських зв’язків. З цією метою випускалися невеличкі за обсягом (34–36 сторінок) науково-інформаційні брошури чеською мовою, що торкалися важливих тем з історії та життя українців, їх державотворчі спрямування тощо.

У рамках цього проекту було видано просвітницькі матеріали О. Бочковського “З історії України та українського відродження” та “Україна та Українці”.

Обов’язки у дипломатичній місії О. Бочковський виконував до 1 жовтня 1922 р., про що він написав у листі до свого друга А. Жука, відзначаючи, що не лише вийшов з місії, а “і взагалі покинув урядову службу [26, с. 4]”. А вже у березні 1923 р. глава МЗС ЧСР Е. Бенеш заявив про недоцільність подальшої роботи місії УНР у Чехо-Словаччині, що й призвело до згортання діяльності українського представництва.

Внаслідок об’єктивних обставин Ольгерд Аполлонович відходить від політико-дипломатичної роботи, продовжуючи громадсько-політичну активність у лавах закордонної групи УСДРП. У своїх політичних поглядах він притримувався ідеї активної боротьби українського народу за створення власної держави, наполягав на тому, що лише власними зусиллями та без втручання зовні можна досягти поставлених завдань. За довгі роки, проведені в еміграції, послабився безпосередній зв’язок О. Бочковського з Україною, однак незмінною залишалася його громадянська позиція та несприйняття радянського режиму, встановленого на теренах України.

Наукова та педагогічна діяльність Ольгерда Бочковського була пов’язана з українськими вищими навчальними закладами, що відкрилися в Чехословацькій республіці протягом першої половини 1920-х років зусиллями українських емігрантських сил. З 1923 р. почав викладати соціологію та націологію в Українському вільному університеті в Празі. Як стипендіат Фонду президента доктора Т. Г. Масарика у цьому ж навчальному закладі був атестований на доцента соціології [27, арк. 10]. Темою стипендіатської праці стала “Проблема революції у світогляді Т. Г. Масарика”. Робота не була надрукована і не збереглася до нашого часу. А вже у 1924 р. Українська господарська академія в Подєбрадах запросила О. І. Бочковського на посаду доцента кафедри соціології та теорії нації [28, арк. 84], де він працював до остаточної ліквідації навчального закладу, віддаючись науковій та громадській роботі.

Протягом 1920-х років вчений працював над розробкою наукової теорії нації, започаткував новий напрям наукових досліджень – націологію, до якої відніс: історичну, або генетичну націологію, націоаналітику, націодинаміку, етнополітику, націософію, націотипологію й

характерологію, теоретично обґрунтовував правомірність існування цієї науки та розробляв її як нову соціологічну дисципліну. Завданням націології науковець вважав всебічне з'ясування сутності нації науковим методом. Вона має бути, з одного боку аналітичною наукою, оскільки з'ясовує елементи та сутність націотворчих процесів, з іншого ж – має стати синтетичною наукою про націю, яка б зосереджувала та об'єднувала досі розрізнені та розпорошені наукові розвідки національних проблем. О. Бочковський зазначав, що одним з найголовніших мотивів, що виправдовують потребу й доцільність існування теоретичної націології, є її вплив на практичну політику. Націологія науковим методом має з'ясовувати складні та заплутані національні питання, вказувати шлях до справедливого й розумного їх залагодження практичною політикою.

О. Бочковський розуміє націю як духовну спільність, що ґрунтується на національній свідомості та прагненні до волі. Національна свідомість формується з попередніх підсвідомих національних почувань. Вольовий момент у своєму житті нація найповніше виявляє у прагненні до утворення власної державності. За політичними поглядами більшість дослідників відносять О. Бочковського до націонал-державників. Ольгерд Аполлонович притримувався ідеї беззастережного визнання права кожної нації на власну незалежність, про що не раз наголошував у своїх наукових працях. Сучасна нація, доводив учений, не може існувати без політичної самостійності у формі власної держави. Наявність держави є запорукою повного і всебічного розвитку нації. Причому суверенітет нації для нього домінував над суверенністю держави. Стосовно України науковець вважав, що метою українського народу має бути здобуття націократії, тобто політичного самовизначення в окремій державі. Націократія має заступити церкву і державу як організаційні чинники політичного розвитку, знайти живу форму для здійснення права народів на їх самовизначення. Націократію він розуміє як витвір окремого, нового типу української держави, здатної задовольнити самостійницькі прагнення кожного культурного народу, який проживає в Україні. Багато уваги науковець приділяв також розробці національно-державницької концепції самовизначення українського народу. Загалом праці О. Бочковського та його соціологічна думка є загальноєвропейським надбанням, хоча національні ідеї він розвивав на прикладі боротьби за незалежність українського народу. Учений знаходив підтримку як серед політичних діячів ЧСР, так

і української громади тому, що був виразником ідей усіх поневолених і бездержавних народів.

Період роботи вченого в Українській господарській академії був взагалі найбільш плідним у його науковій та літературній діяльності. Крім згаданих уже публікацій, за цей час також було надруковано його роботи “Чека” (1928 р.), “Національне пробудження, відродження та самоозначення” (1930 р.), “Вступ до націології” (1934 р.), який в скороченні вийшов також німецькою мовою під заголовком “Національне питання”. Крім того, до друку були направлені, однак не були видані дослідження “Муринська справа в Америці” та “Панафрика”. 1931 року світ побачила монументальна монографія “Т.Г. Масарик: Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та інтерпретації)”, в якій висвітлювалася діяльність чеського політичного діяча, його бачення українського питання тощо. Вже після смерті науковця були видані праці “Б. Б’єрнсон — поневолені народи та українська справа” та “Основи журналізму: нарис теорії журналістики” тощо.

Значну частину свого часу Ольгерд Аполлонович присвячував громадсько-освітній діяльності. Тематика його публічних лекцій розмаїта. Основна робота ним проводилася у рамках співпраці із пражким Українським республікансько-демократичним клубом, навколо якого вирувало життя української громади міста.

Громадсько-політичне життя української діаспори активізувалося у 1933 р. через надходження звісток про страшний голод на теренах Радянської України. Емігранти намагалися віднайти способи допомогти своїм рідним та знайомим, а також привернути увагу світової громадськості до цих подій. Організація української громади на теренах Чехо-Словаччини почалося зі звернення “До культурного світу” Союзу українських журналістів і письменників у червні 1933 р. [29, с. 53]. Після цього з ініціативи Жіночого Союзу в ЧСР утворився Громадський комітет порятунку України в Празі (з філією у Братиславі). До складу цього комітету увійшла 31 організація. На першій нараді, що відбулася 19 липня 1933 р., було обрано тимчасову управу, якій доручили розробити план діяльності комітету та скоординувати діяльність з подібними організаціями в інших країнах. До керівного складу входили О. Бочковський, М. Феденко, І. Мірний, Г. Омельченко. Ними було складено відозву “До українських емігрантських організацій” із закликом об’єднати зусилля діаспори заради досягнення

спільної мети [29, с. 85–88]. З ініціативи комітету порятунку відбувалися протестні віча. Активну участь у них брали студенти, організовані в Центральному союзі українського студентства та в Союзі підкарпатських студентів. Акцію протестів у Карпатській Україні разом із комітетом вело товариство “Просвіта” в Ужгороді.

5 вересня 1933 р. Ольгерд Бочковський звернувся з “Одвертим листом” до голови французького сенату Едуарда Ерріо [30, с. 26–27]. Французький політик, колишній неодноразовий прем’єр-міністр, мер Ліона, відвідав Україну в серпні–вересні 1933 р. на запрошення радянських керівників. Запрошуючи Е. Ерріо, московське керівництво прагнуло за допомогою соціаліста, автора прихильної до СРСР книжки, ввести в оману світову громадськість, заперечити твердження про голод в Україні, що почали ширитися в Європі, зобразити такі твердження, як злостиві випадки українських націоналістів. До приїзду французького політика у кількох селах України було зрежисовано потрібне видовище: біленькі хати, веселі і щасливі українські селяни. З визначеного для нього маршруту француз ніде не звертав. Повернувшись у Францію, Е. Ерріо виступив з похвалами на адресу радянської влади й спростуваннями, яких від нього й очікували організатори його подорожі.

У своєму листі, який оприлюднили окремі європейські часописи, за винятком комуністичних, О. Бочковський вдався до різкої критики такої позиції політика. Він привернув увагу французького соціаліста до того, що “у Парижі на міжнародній конференції II Інтернаціоналу українські соціалістичні партії звернулися із прилюдною заявою до міжнародного пролетаріату, закликаючи його до масового протесту проти руйнівної політики совітської окупаційної влади на Україні, що прямує до винищення українського народу [30, с. 26]”. Доводячи дійсну мету штучного голоду в радянській Україні, Бочковський зазначив, що захоплення Е. Ерріо більшовицькими досягненнями в Україні є помилковим і має вигляд страшної наруги, нечуваної облуди до народу, бо надбання “совецького ладу”, досягнуті ціною терору, звірств, мільйонів смертей. “Щоб почути справжній голос українського народу, – зауважив науковець, – Ви повинні були б об’їхати та побачити вимираючі села України; Ви мали б побувати на Соловках та засланнях совітської держави, Ви мали б відвідати в’язниці та льохи більшовицької людоджерної ГПУ, – бо там передусім можна почути живий голос замученого і закатованого червоними катами укра-

їнського народу [30, с. 26]”. Відкритий лист О. Бочковського до Е. Ерріо викликав резонанс в Європі, зокрема в Галичині. Однією з перших оприлюднила його 9 вересня авторитетна львівська газета “Діло” та 17 вересня 1933 р. часопис “Тризуб” [31, с. 10–12].

25 жовтня 1933 р. в Українському республікансько-демократичному клубі (м. Прага) було організовано виступ Ольгерда Аполлоновича “Акція комітету допомоги голодуючим на Україні” [32, с. 40]. У своїй доповіді він зупинився на основних завданнях празького комітету, а серед них особливо наголосив на необхідності розширення і координування з іншими організаціями видавничої та інформаційної роботи. Вчений, зокрема, був засновником і редактором брошури чеською мовою “Hlad na Ukrajině” (Голод в Україні), яка виходила двічі на місяць [30]. 29 жовтня того ж року Громадський комітет порятунку України провів прилюдне віче в Празі – “День жалоби і протесту”, в який українське громадянство жертвувала своїм денним заробітком на користь пропаганди справи допомоги голодуючим [33, с. 16–21]. Після відправи Служби Божої за померлих в Україні відбувся виступ О. Бочковського, як голови празького комітету. У своїй промові вчений визначив голод як плановий і послідовний метод боротьби більшовиків з українським населенням, спосіб винищення селянства. Плідна робота Ольгерда Аполлоновича, разом з активністю інших українських діячів, сприяла розголосу, а згодом і частковому визнанню європейськими урядами факту голодомору 1932–1933 рр., що був спрямований проти українського народу.

Починаючи з 1934 р., Ольгерд Аполлонович очолював Товариство прихильників Української господарської академії (ТПУГА). Ця організація під гаслом “Народ Собі!”, поставила своїм завданням “спільними силами українських організацій, установ, і т.п. та поодиноких активних і свідомих громадян утримувати власними коштами свою Національну Політехніку [34, doc. 2]”. У своїй праці “Нарід собі” учений розкрив значення основної засади англосаксонської практики selfhelp (самопомоги) як “підвалини культурного та господарського життя”, доводить та переконує про спроможність і готовність української громадськості до “своєрідної національної кооперації”, показує вплив девізу “Нарід – собі” на розвиток національного відродження поневолених народів (ісландців, фінів, ірландців, каталонців, чехів тощо) та обґрунтовує необхідність існування для цієї роботи спеціальної організації [35].

Протягом літа–осені 1936 р. О. Бочковський відвідав американський континент на запрошення канадської організації Союз Українських Самостійників як з просвітницькою метою, так і з метою збору коштів на користь УГА і для побудови Українського дому для Музею визвольної боротьби України у Празі. За період перебування в Канаді та США науковець виголосив 105 промов для представників української еміграції. Головними були виступи не лише на загальнонаукову тематику, але й із суто національним спрямуванням. Крім аудиторних доповідей, в Едмонтоні О. Бочковський виголосив по радіо промову-звернення до української молоді у Канаді [36, с. 2–3].

Актуальною й у наш час є представлена у промові науковця теза про рідномовні обов'язки, в якій висловлено його ідеї щодо україномовної освіти, підтримки та збереження традицій народу у середовищі емігрантів. Основним елементом національної самоідентифікації для вченого була мова. На його думку, саме турбота про молодь могла б стати для української емігрантської спільноти стимулом до об'єднання, адже підростає покоління, що виховувалося у традиціях європейської цивілізації, далеко від рідної землі, найбільше потребувало національної ідентифікації. Ідеальною державою у поєднанні національної культури та інституту громадянства, як вважав науковець, була Швейцарія. Її приклад він пропонував використати українській громаді у Канаді при побудові стосунків з державними органами.

О. Бочковський налагодив зв'язки як особисті, так і від імені Товариства прихильників УГА з багатьма культурними і господарськими організаціями українців Канади й США, відвідав наукові установи, зустрічався з політичними діячами, зосереджуючи основну увагу на поглибленні співпраці та координації діяльності. Повертаючись з Нью-Йорка до Європи, науковець відвідав Українське Бюро у Лондоні. Там він виступив на засіданні Англійсько-українського комітету з доповіддю “Українська справа і Англія”.

Діяльність О. Бочковського сприяла налагодженню та зміцненню контактів емігрантських громад, зростанню громадської активності українських осередків. Під час кожної зустрічі він умів створити атмосферу взаємодовіри та співпраці, посилити почуття громадянської відповідальності. Відрядження мали не лише велике моральне значення, але й принесли товариству поважну матеріальну підтримку з боку української громади Канади й Сполучених Штатів Америки, яка при-

хильно поставилися до ідеї утримання своєї української політехніки власними коштами

Восени 1937 р. О. Бочковський як Голова ТПУГА з доручення Управи відвідав Францію, де виступав перед українськими емігрантськими осередками з лекціями на різні суспільні теми, розповідями про українську еміграцію в Америці. Під час цього візиту відбулися публічні виступи у Бібліотеці ім. С. Петлюри (Париж). Основною метою подорожі було намагання посилити організаційну співпрацю українських емігрантських організацій.

На 1938 р. було заплановано нову поїздку О. Бочковського до Канади та відвідання Сполучених Штатів Америки. Однак подорож довелося відкласти. Ситуація кардинально змінилася у березні 1938 р. у результаті аншлусу Австрії до Німецького рейху (13.03.1938). Події на європейському континенті негативно позначилися як на фінансових можливостях відрядження, так і на оформленні документів для поїздки до Сполучених Штатів Америки. Аналізуючи ситуацію, що склалася, О. Бочковський писав: “Хто би міг подумати, що за пару день ситуація так зміниться, що я опинюся тут немов у мишоловці без змоги добитися до Шербурга¹ чи якогось іншого океанського порту. Австрії немає й вже сьогодні зліквідовані у Празі австрійське посольство та конзулят. Німецьку візу особливо після мого виступу в Парижі ризиковано брати² й те тим більше, що у таких випадках німецька поліція інформується про клієнта, що хоче їхати, у своїх українських агентів... Летіти авіоном через Штрасбург³ теж вимагає німецької візи. Радять мені їхати через Венгрію, Югославію, Італію. Але не знати чи Італія дасть візу? Також Венгрія та Югославія не радо візують нансенівські паспорти. Ще одна комбінація, це через Польщу, а саме Гдині. Але це майже довкола світу, дуже дорого й дорога триває зо 3 тижнів. Відтак Америка тепер не охоче пускає емігрантів з Європи, бо боїться, що вибухне війна й тоді така людина лишиться їм на шії [37, с. 60]”. Наступною перепорою на шляху реалізації

¹ Шербур – місто на півночі Франції, порт на півострові Котантен біля затоки Ла-Манш. Подорожуючи, О. Бочковський мав дістатися міста через австрійську територію.

² Науковець негативно ставився до фашизму. Під час перебування у Франції кілька публічних лекцій були присвячені критиці цього явища.

³ Мова йде про Страсбург – портове місто на сході Франції, історична столиця французької області Ельзас.

планів стало погіршення стану здоров'я вченого. “Маю складну й модерну недугу крові, що вже півроку мене поїдає та на довший час мабуть викинула з нормальної праці [38, с. 170]”, – саме так описав учений лейкемію у листі до свого друга редактора канадійської газети “Український Голос” М. Стецишина.

Кардинальні зміни у статусі Чехо-Словаччини після мюнхенської угоди (вересень 1938 р.) та створення у березні 1939 р. протекторату Богемія і Моравія мали величезний вплив на життя українських емігрантських громад в усіх країнах. З приходом до Праги нацистів нова адміністрація розпочала свою діяльність з перевірки особистих матеріалів представників українських емігрантських організацій. Згідно з розпорядженням влади Протекторату, українським організаціям на перехідний період було заборонено будь-яку діяльність. У квітні 1939 р. О. Бочковський звернувся з проханням до секретаря товариства Сапіцького В. А. підготувати необхідні матеріали для Гестапо [37, с. 93]. Загалом Ольгерда Аполлоновича двічі викликали до цієї організації для з'ясування його ставлення до окупаційного режиму, політичних переконань, однак до арешту справа не дійшла.

Лікування О. Бочковського було експериментальним та деякий час давало позитивний результат. На початку жовтня 1939 р. у листі до Управи ТПУГА він писав: “Зрештою, я вже від 24. IX у хаті й нині двічі на тиждень їзду до санаторії на ін'єкції. Стан мого здоровля наявно кращає й видужання йде нормальним шляхом. Але до якоїсь праці буду здатний мабуть нескорше як за місяць. А на загал думаю, що цим разом щасливо проскочив та викрутився від смерті [37, с. 98]”. Однак остаточно здолати недугу так і не вдалося. 9 листопада 1939 р. вчений помер в одному із шпиталів у Празі.

Поховання відбулося згідно з останньою волею покійного, яку він висловив у листі до свого друга В. Сапіцького: “Головне моє бажання, щоб мене ховали без жадної “помпи”: промов, квітів і т.д. Все має бути якнайпростіше: жадних некрологів і в оповістці вже про те, що я виемігрував на той світ мусить бути зазначено, що замість квітів і т.д. хай гроши дають на ТПУГА. Але головна річ: я хочу, щоб замість служби і т.д. мені заграли у Крематорії пролог до моєї улюбленої “Стабат Матер Дольоза” Дворжака . Це був єдиний похоронний обряд, а відтак домовина поїхала б на спалення. Щоб вона не була зовсім гола, то хай її зверху прикриють ялиною... ці сумні диспозиції лишаються в силі на всякий такий випадок [37, с. 70]”. Чеські дослідники

Т. Беднарждова та Ф. Янчик визначили місце поховання Ольгерда Іполита Бочковського на Ольшанському цвинтарі (м. Прага) [39, с. 40].

Останні роки життя О. Бочковського пройшли між боротьбою за фізичне виживання та напруженою науковою й організаційною роботою на посаді голови ТПУГА. Усе своє життя він залишався палким прихильником боротьби за Українську державу, вірним своїй життєвій настанові: “Любіть і працюйте для України, мовляв, із собачого обов’язку [38, с. 169]”. І хоча Ольгерда Аполлоновича не можна вважати вченим у вузькому академічному сенсі, скоріше незалежним ученим, людиною науки, і незважаючи на передчасну смерть на 54 році життя, він залишив велику теоретичну спадщину та зробив вагомий внесок в історико-філософське осмислення світового націєтворчого процесу і розвиток соціологічної думки.

Джерела і література:

1. -e- (Černý Adolf).H. Boczkowski: Finsko a finská otázka // Slovanský Přehled. – 1912. – Ročník XIV. – Č. 1. – S. 50.
2. Charvat V. O. І. Бочковський: Т.І. Масарик, національна проблема та українське питання (Спроба характеристики та інтерпретації). – Poděbrady, 1930 // Slovanský Přehled. – 1931. – Ročník XXIII. – Č. 7. – S. 535–536.
3. Львівська наукова бібліотека (*дали* – ЛНБ) ім. В. Стефаника НАН України. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 325. – 28 арк.
4. Бібліографія // Тризуб. – 1930. – Ч. 47. – С. 27–28.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (*дали* – ЦДАВО) України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 220. – 253 арк.
6. Бочковський О. Вступ до націології. – К.: Генеза. – 1998. – 144 с.
7. Хосяїнова Л. Ольгерд Іполит Бочковський в Єлисаветграді // Боковенька 2002: Літературно-художній альманах. – Кіровоград, 2003. – С. 13–14.
8. Панченко В. Націологія за Ольгердом Бочковським // День. – 2002. – 8 листопада. – С. 7.; Панченко В., Панченко Я. Ольгерд Бочковський. Біографія вченого: пошуки істини // Боковенька 2002: Літературно-художній альманах. – Кіровоград, 2003. – С. 11–12.
9. Дичковська Г. Філософсько-політичні основи українського національно-визвольного руху 20–50-х рр. ХХ століття. – Івано-Франківськ: “Лілея-НВ”, 2003. – 164 с.; Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.; Потульніцький В. А. Теорія української політології. – К.: Либідь, 1993. – 192 с.

10 Худанич В.І. Т. Масарик і Україна // Томаш Масарик – видатний вчений, політик, державний діяч: матеріали наукових читань, присвячених 150-річчю від дня народження Т. Г. Масарика (1850–1937). – Науковий вісник УжНУ. Серія “Історія”. – 2002. – № 7. – С. 5–8.; Шніцер І. О. Місце і роль Словаччини в житті та діяльності Т. Масарика // Там само. – 2002. – № 7. – С. 12–14.

11. Бочковський О. Из спогадів про Т.Г. Масарика // Тризуб. – 1930. – Ч. 29–30. – С. 20–26.

12. Národní archiv České republiky (далі – NA ČR). – F. Evidence obyvatelstva. – Policejní přihláška na jmeno Vočkovskuj Hipolit.

13. Шевченко С. Письменники-поляки – уродженці Єлисаветградщини (кінець XIX – початок XX ст.) // Архіви України. – 2005. – № 4. – С. 161–168.

14. Н. В. Спомини про одну гастроль Д. Вергуна у Празі // Рада. – 1913. – 19 лютого. – № 30.

15. Бочковський О. Из спогадів про Т.Г. Масарика / О. Бочковський // Тризуб. – 1930. – Ч. 36. – С. 9–14.

16. Voczkowski H. Ruské politické strany a skupiny// Slovanský Přehled. – 1908. – Ročník X. – Č. 4. – S. 161–168.; Č. 5. – S. 204–211.; Č. 6. – S. 252–257.; Č. 7. – S. 313–321.

17. Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků. 1814 – 1964: Vědecko-bibliografický sborník/ [Sestavil O. Zilynskij]. – Praha, 1968. – 478 s.

18. Voczkowski H. Ukrajinska otázka. – Praha, 1910. – 38 s.

19. Бочковський О. І. Вступ до націології. – Мюнхен, 1991–1992. – 338 с.

20. Листи до М. Коцюбинського/ Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М.М. Коцюбинського, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [у 4-ох т.]. – Ніжин, 2002. – Т. 1. – 368 с.

21. NA ČR. – F. Policejní ředitelství rr. 1941–1950. – Krabice č. 866. – Fólii č. B2206/3.

22. ЦДАВО України. – Ф. 3796. – Спр. 24. – Оп. 1. – 176 арк.

23. National Archives of Canada (*dani* – NAC). – MG 30, C 167. The Andry Zhuk collection. – Vol. 18. – F. 24. Accounts with A. Holzhauzen concerning publication of book by Vočkovskij. 1921.

24. Zilynskij V. Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917 – 1945 (1994). – Praha, 1995. – 129 s.

25. Дипломатія УНР та Української Держави в документах та спогадах учасників: у двох томах / [Упоряд. і предм. І. М. Гнатишина, О. С. Кучерука, О. О. Мавріна]; Вступ. слово В. С. Огризка. – К.: Український письменник, 2008. – Т. 2. – 379 с.

26. NAC. – MG 30, C 167. The Andry Zhuk collection. – Vol. 23. – File 6. Bockovskji, O. 1922–1924.
27. ЦДАВО України. – Ф. 3859. – Оп. 1. – Спр. 152. – 11 арк.
28. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп.1. – Спр. 1. – 164 арк.
29. Марунчак М. Г. Нація в боротьбі за своє існування 1932 і 1933 в Україні та діаспорі. – Вінніпег, 1985. – 144с.
30. Otevřený dopis prof. O.H. Vočkovského p. Ed. Herriotovi // Hlad na Ukrajině. – 1933. – Č. 1–2. – listopad. – 31 s.
31. Бочковський О. І. До п. Едварда Еріо / О. І. Бочковський // Тризуб. – 1933. – Ч. 33. – С. 10–12.
32. ЦДАВО України. – Ф. 4376. – Оп. 1. – Спр. 2. – 210 арк.
33. День жалоби і протесту // Тризуб. – 1933. – Ч. 41. – С. 16–21.
34. NA ČR. – F. Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace v ČSR (RUESO). 1918–1945. – Karton č. 16. – Inv. č. 151. Stanovy Společnosti přátel UNA v Poděbradech. 1931–1932.
35. Бочковський О. І. Нарід собі (Шляхами національної самопомоги серед різних народів). – Прага–Подєбради, 1932. – 44 с.
36. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 3. – Спр. 29. – 16 арк.
37. ЦДАВО України. – Ф. 3796. – Оп. 1. – Спр. 16. – 108 арк.
38. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 220. – 253 арк.
39. Беднаржова Т., Янчик Ф. До українських могил в Чехії. – Прага, 2002. – 50 с.

Ирина Каневська (Київ, Україна). Ольгерд Іполит Бочковський (1885–1939) – чесько-український науковець, публіцист, громадсько-політичний діяч.

У статті представлена біографія видатного чесько-українського науковця, журналіста, публіциста, громадсько-політичного діяча Ольгерда Іполита Бочковського. Основні періоди життя ученого розкрито у комплексі з його науковою, педагогічною та громадсько-політичною діяльністю.

Ключові слова: Ольгерд Бочковський, науковець, громадсько-політична діяльність, наукова діяльність, соціологія, націологія.

Ирина Каневская (Киев, Украина). Ольгерд Ипполит Бочковский (1885–1939) – чешско-украинский ученый, публицист, общественно-политический деятель.

В статье представлена биография выдающегося чешско-украинского ученого, журналиста, публициста, общественно-политического деятеля Ольгерда Ипполита Бочковского. Основные периоды жизни ученого

раскрыты в комплексе с его научной, педагогической и общественно-политической деятельностью.

Ключевые слова: Ольгерд Бочковский, ученый, общественно-политическая деятельность, научная деятельность, социология, националогия.

Iryna Kanevska (*Kyiv, Ukraine*). **Olgerd Ipolit Bochkovsky (1885–1939) – Czech-Ukrainian scientist, publicist and socio-political activist.**

Outstanding Czech-Ukrainian scientist, journalist, publicist, social and political figure Olgerd Ipolit Bochkovsky's biography is presented in the article. Main periods of scientist's life are disclosed in conjunction with its scientific, educational and socio-political activities.

Key words: Olgerd Bochkovsky, a scientist, social and political activities, scientific activities, sociology, nationlogy.